

Universitatea "1 Decembrie 1918" din Alba Iulia, Facultatea de Istorie și Filologie
 "1st December 1918" University of Alba Iulia, Faculty of History and Philology

Transylvanica la Bibliotheca Batthyaneum (I): cărți de la Alba Iulia

"*Transylvanica*" at the Batthyaneum Library: (I): books from Alba Iulia

The subject of the present study is represented by the batch of 14 rare books printed in Alba Iulia, in the princiriary press, between the years 1658-1711. These books, which are part of the collection of *Transylvanica Libri* at the Library Batthyaneum, beginning with the work of Franciscus David, *Disputatio falsitatis doctrinae Petri-Melii* [...], printed by master printer Rafael Hoffhalter in 1568. The most recent work is the Diploma of the General of Stainville, commanding general of the Habsburg army in Transylvania, also published in Alba Iulia, in 1711. After establishing the main issues of the respective publications, the author of the study, by considering them "privileged vehicles of ideas", examines them from the perspective of selective research of handwritten notes, proprietary notes, or of the ex-libris or historical notes that they retain. In this context, one identifies several ex-libris showing the circulation of books in variegated environments of the society of the Grand Principality of Transylvania (XVII-XVIII century), without also missing various historical notes, such as those regarding a number of debtors, among which some Romanian peasants.

Keywords: *libri transylvanici*, Bibliotheca Batthyaneum, princiriary press, Franciscus David, Stephanus Gelej Katona, ex-libris, book owners, historical notes

Institution's address: str. N. Iorga, nr. 11-13, 510009, Alba Iulia, România,
tel:+40-0258-811412, fax:+40-0258-806260, e-mail: secretariat_istorie@uab.ro

Personal e-mail: iacob_marza@yahoo.com

Fondul de carte veche de la Biblioteca Batthyaneum din Alba Iulia păstrează, pe lângă un număr mare de tipărături europene aparținând categoriei *rara et pretiosa*, un lot valoros de *transylvanica*¹. În accepțiunea bibliologică și istorică, sub denumirea de *transylvanica* înțelegem tipărăturile imprimate în Transilvania, în limbile latină, ungară și germană, până la anul 1711, oricare ar fi autorii lor. Aici sînt incluse și operele tipografilor transilvăneni, editate în diferite țări ale continentului, precum și lucrările tipărite în Europa despre Transilvania, indiferent de autor sau locul apariției².

Transylvanica de la Biblioteca Batthyaneum însumează și un număr de cărți în limbile latină și maghiară (pe lângă cele editate în redacție chirilică), care au ieșit de sub teascurile oficinei tipografice din Alba Iulia³. Ele au răspuns unor necesități politice, sociale culturale și religioase din Principatul transilvănean în secolele XVI-XVIII. De fapt, această categorie de tipărături vechi de la Alba Iulia, conservate în sus-numita bibliotecă, constituie subiectul comunicării de față⁴. Cu această cercetare începem, să precizăm, valorificarea sistematică a categoriei *libri transylvanici*, conservate în fondul documentar al bibliotecii albauliene, studiate insistent și repetat de subsemnatul în deceniile 7-8 ale secolului trecut.

Cercetările întreprinse s-au soldat cu depistarea a 14 tipărături vechi, cuprinse din punct de vedere cronologic

între anii 1568-1711. Cea mai veche tipăritură de la Alba Iulia, păstrată în fondul Bibliotecii Batthyaneum, este opera lui Franciscus David, *Disputatio falsitatis doctrinae Petri Melii* [...], imprimată sub îngrijirea meșterului tipograf Rafael Hoffhalter, în anul 1568 (XIV-98, coll. 1). Cea mai recentă lucrarea o reprezintă *Diploma generalului de Stainville*, comandantul general al armatei habsburgice în Transilvania. A fost editată la Alba Iulia, în 1711⁶ (XII-42, coll. 5).

Investigațiile asupra cărților vechi de la Alba Iulia, existente în Biblioteca Batthyaneum, își găsesc justificarea în faptul că, grație valorii lor documentare intrinsece, adică datorită importanței pentru bibliologia transilvăneană, cit și din cauza valorii lor istorice, ele reprezintă, în ultimă instanță, în subtextul problemei, prin caracteristicile lor interioare (ca și prin multe din notițele de proprietate), pagini alese din istoria Transilvaniei între secolele XVI-XVIII. Prin cercetările de față intenționăm, să punem în circuitul științific această categorie de tipărături, neinclusă integral în lucrările europene de specialitate, cum sînt, de pildă, *RMK* sau *RMNj*.

Dacă tipărăturile vechi de la Alba Iulia, imprimate pînă la anul 1600, au fost încorporate în recentul catalog de specialitate⁷, fără ca să fie ocolite celelalte cărți pentru perioada 1601-1635⁸. În urma investigațiilor efectuate la Biblioteca Batthyaneum au fost determinate următoarele produsele ale oficinei tipografice princiriare: *Catechismus religionis christianae* [...], 1566 (XII-130); Franciscus David, *Disputatio falsitatis doctrinae Petri Melii* [...], 1568 (XIV-98, coll.

1)⁹; idem, *Refutatio propositionum Petri Melii*, 1568 (XIV-98, coll. 2); idem, *De regno Christi liber primus*, 1569 (XIV-98, coll. 3); idem, *De regno Antichristi et eius mysteriis*, 1569 (XIV-98, coll. 4); idem, *Első rész az Szent Irasnac [...]*, 1569 (XIV-15); *Exequiarum Caeremonialium [...]*, [Alba Iulia, 1624] (XII-80); Stephanus de Gelej Katona, *Praeconii Evangelicū tomus secundus*, 1640 (XIV-1); idem, *Titkok titka*, 1645 (XII-78); Marcus Frid. Wendelinus, [*Medula priscae purae Latinitatis*], 1646 (XIV-38); János Kászoni, *Rövid igazgatas [...]*, 1647 (XI-99); Pápai Pariz Imre, *Keskeny vt mellyet [...]*, 1657 (XII-120); [*Articuli dominorum trium nationum Michaelis Apafi*], 1674 (XIV-14 b); [*Diploma generalului de Stainville, comandantul general al Transilvaniei*], 1711 (XII-42, coll. 5)¹⁰. Dintre tipografiilor acestor cărți am reținut numele lui Rafael Hoffhalter, Martinus Major, Martinus Mezlenius, Andreas Valaszutius, fără să insistăm, de data aceasta, asupra activității lor în Capitala Principatului.

O altă chestiune care se impune pe marginea cărților vechi de la Alba Iulia se referă la conținut. Trebuie, să menționăm, de la început, că din acest unghi al abordării ele reprezintă o valoare culturală aparte. Situația se datorează faptului că volumele tratează, aproape în totalitate, problema religioasă, dispute teologice, chestiuni de dogmă bisericească etc. Ne gândim, în această ordine de idei, la scrierile Episcopului Franciscus David (1520-1579), promotor al unitarianismului în Transilvania, la lucrarea lui Stephanus Katona de Gelej, Episcopul reformatorilor ardeleni etc. O mențiune specială merită volumul lui Marcus Frid. Wendelinus, [*Medula priscae purae Latinitatis*], 1646¹¹, care tratează, după cum rezultă și din titlu, problema esenței latinității. Mai adăugăm culegerea de articole ale celor trei națiuni privilegiate din epoca Principelui Mihai Apáffy I (1661-1690), cu o însemnătate istorică indiscutabilă. În fine, reținem diploma generalului de Stainville, tipărită la Alba Iulia, în 1711, actul suscitând interes științific, prin coordonatele sale interioare, care sugerează câteva din jaloanele regimului politic al Principatului Transilvaniei, în calitate de provincie a Imperiului habsburgic. Provine în fondurile Bibliotecii Batthyaneum din colecția lui Samuel Székely de Doba (Satu Mare).

Dacă aceasta este situația în privința conținutului tipăriturilor de la Alba Iulia, se impune, ca o condiție „sine qua non”, valorificarea în continuare a aceluiași cârți, printr-o cercetare selectivă a însemnărilor olografice, a notițelor de proprietate, a ex-libris-urilor și, în sfârșit dar nu în ultimul rând, a însemnărilor istorice, pe care le păstrează. Notițele de pe tipăriturile vechi de la Alba Iulia, foarte diverse ca proveniență, grafie dar și în direcția problematicii, demonstrează, fiecare în parte și toate la un loc, itinerariul parcurs de volum, după ce a ieșit de sub teascurile tiparniței, mediile culturale și sociale stratificate prin care a circulat, unde a poposit, până nu au intrat în colecția de cărți a vreunui intelectual sau înainte de a-și găsi locul într-o bibliotecă de instituție. Precizăm aceasta cu atât mai mult cu cât și tipăriturile vechi de la Alba Iulia nu mai trebuie considerate doar simple „vechituri”, ci purtătoarele unor idei, specifice momentului cultural în Principatul Transilvaniei, când au apărut¹². Prin cercetarea notițelor de

proprietate, pe care le poartă, intrăm în posesia unor crâmpeie de istorie locală sau regională. Parafrazându-l pe Nicolae Iorga, putem afirma că, și în acest caz, suntem în fața unor fragmente de istorie scrise „de cei mici”¹³.

Spațiul restrâns al comunicării nu ne permite, în mod firesc, prezentarea și analiza tuturor notițelor de proprietate. Vom proceda, în acest context, doar la o expunere selectivă, atât a ex-libris-urilor unor lectori particulari sau chiar instituții de diferite profiluri, cât și a câtorva însemnări cu valoare istorică. Ele ne sugerează, în totalitatea lor, crâmpeie de istoria culturală, socială, politică și religioasă din Transilvania secolelor XVI-XVIII.

Volumul *Catechismus religionis christianae [...]*, 1566 (XII-130)¹⁴ conține ex-librisul din 1730 al unei posesoare, Eleonora Blüten. Prin foiletonarea câtorva din lucrările întiului episcop unitarian din Ardeal, Fr. David, *Refutatio propositionum Petri Melii*, 1568, *De regno Christi liber primus*, 1569 (XIV-98, coll. 2-3), tipărite la Alba Iulia, întâlnim câteva ex-libris-uri, datorate unor posesori particulari, cum sînt, de pildă, acelea ale lui Joannes Synius Marossinus din 1568 și Faustinus Zenovius Venetus, ulterior ajungând în proprietatea lui Georgius Bölöni (XIV-90, coll. 2-3). De asemenea, nu putem omite autograful - Deocamdată, este o ipoteză de lucru! - datorat principelui Gheorghe Rákoczi - „Georgius Rakoczi Dei gratiae Princeps Transylvaniae, et Regni Hungariae Dominus et Siculorum Comes” - (XIV-98, coll. 4), alături de însemnarea posesorului Stephanus Nagy Ajlas și semnătura lui Stephanus Szakmári de Hoszszúaszó (Hususașul de Criș, județul Bihor), datînd din 3 septembrie 1678, de pe *Exequiarum Caeremonialium [...]*, [Alba Iulia, 1624]¹⁵, p. 66 (XII-80). Un alt exemplu, sugestiv din punctul de vedere al interesului față de astfel de tipărituri, îl reprezintă [*Articuli dominorum trium nationum Michaelis Apafi*], 1674 (XIV-14 b), care s-a aflat, în deceniul 7 al secolului al XVII-lea, în localitatea Șeica Mică din părțile Mediașului.

Nu putem omite, din această simplă și selectivă enumerare a notițelor de proprietate, semnătura din anul 1649 datorată unei femei, posibilă ciuitoare a cârții, Kassai Anna, la care adăugăm însemnarea de cumpărare din 1680 a lui Andreas Zilahi, de pe volumul lui Geleji Katona István, *Titkok titka [...]*, 1645¹⁶ (XII-78). În fine, din grupa ex-libris-urilor rămase de la diferiți proprietari ai cârților, tipărite în oficina princiară de la Alba Iulia, reținem exemplarul St. Katona de Gelej, *Praeconii Evangelicū*, 1640 (XIV-1)¹⁷, care, la 2 decembrie 1686, a fost cumpărat de Andreas Nadudvari, Rectorul Colegiului Reformat din Debrecen, la prețul de 1 florin și 50 denari, după ce, inițial, fusese în proprietatea lui Michael Kerezedi. În anul 1710 aceeași carte intră în proprietatea Colegiului Reformat din Aiud, ajungând - la un moment dat - și la îndemâna lui Ladislaus Baronus. Atragem atenția și asupra lucrării lui Pápai Pariz Imre, *Keskeny vt mellyet [...]*, 1657¹⁸ (XII-120), care a fost, succesiv, în proprietatea lui Enyedi Szöcs György din Sibiu (1665), Sigismundus Farkas din Seuca (jud. Mureș) (1739), Paulus Vohlp ș. a. Lectorului Sig. Farkas îi datorăm notarea unui adagiul latinesc, pe forțațului volumului: „Non omnes sunt Sancti qui caedant Limina Templi” („Nu toți cei care trec pragul Bisericii sunt sfinți”).

Pe lângă ex-libris-urile particulare de pe vechile tipărituri de la Alba Iulia, menționate mai sus, aceleași exemplare conțin, pe unele din filele lor, și alte notițe cu valoare documentar-istorică, multe dintre însemnări lăsând impresia de „sans dessus dessous”. Prin forma și conținutul lor, ele depășesc dimensiunile și importanța unor însemnări singulare de pe tipărițiurile vechi transilvănene. Ne gândim, în acest cadru al cercetării, la însemnarea din anul 1656, redactată în maghiară pe volumul lui St. Katona de Gelej, *Praeconii Evangelici*, 1640 (XIV-1). Valoarea documentară a cărții se impune atenției cercetătorilor, dacă ținem seama de anumite „glossae historicae” în limba maghiară, din 26 iunie 1663, concentrate în jurul lui Pavai György, respectiv de notițele cu semnificații pentru istoria economică, redactate aceeași limbă, în anul 1666 (XIV-1), referitoare la datorii materiale de la șapte săteni, Pál Deak, Tardiné, Szarási, Jonas Deaknak, Illyesnek, Szaszhalmi Mihálynal, Péter Kovacz[nak]¹⁹. Chiar dacă nu impresionează prin dimensiuni, notița are semnificația unui veritabil document de istoria socială a Transilvaniei după mijlocul secolului al XVII-lea.

Printre mărturiile cu privire la diferite aspecte ale istoriei sociale din Principatul transilvănean trebuie să includem și o listă a datornicilor, probabil dintr-o așezare rurală Redactată la sfârșitul secolului el XVII-lea, în limba maghiară veche, lista, aflată pe recto-ul foilor liminare de la începutul și sfârșitul lucrării lui Kászoni János, *Rövid igazgatas [...]*, 1647 (XI-99)²⁰, este cu atât mai importantă cu cât conține și numele unor datornici români: Szopori Szilaghi Istvanné, Aranykuti Jepar Tivadornal, Tothazi Varga Mihály, Dorgo Gergelynel, Barda Giorginel, Szopori Radulynel, Csyettelki Sztan Janosnal, Aranykuti Balas Tivadornal, Szopori Moysza Gergelynel, Csyettelki Kalota Gergelynel, Aranykuti Keresztyen Gergelynel, Szopori Flora Lorincznel, Nagi Janosnal, Csyettelki Tordan Demitrunal. Însemnări cu valențe documentare pentru o eventuală istorie socială a Principatului transilvănean sunt sugerate și de volumul lui Pápai Pariz Imre, *Keskeny vt mellyet [...]*, 1657 (XII-120), unde găsim, „in parte interiore tegument posterioris”, o adnotare asupra unor datornici din deceniul 7 al secolului al XVII-lea, între care identificăm pe Stan Tatul, Stan Govossde, Dan Moysesz, Semion Stóyka, Janos Gyzoyeg [?] ș. a.

Spațiul limitat al investigațiilor, impus de această comunicare, nu ne permite, să amintim și alte însemnări istorice transilvănene din secolele XVII-XVIII, păstrate pe tipărițiurile vechi de la Alba Iulia, nici să propunem o interpretare adecvată. Rămâne ca, în alt context al investigațiilor, să le valorificăm din perspectiva unei anumite problematici, sugerată de conținutul lor divers. De altfel, un astfel de efort de cercetare ar fi justificat prin dubla importanță a vechilor cărți, imprimate în oficina princiară din capitala Principatului²¹, care fac parte integrantă din *libri transilvanici* de la Biblioteca Batthyaneum. Ele reprezintă nu numai fragmente semnificative din cultura secolelor XVI-XVIII, având în vedere însemnătatea lor bibliologică (vechime, raritate etc.)²², ci și dovezi convingătoare ale unor etape și momente mai puțin cunoscute din captivanta istoria

a Principatului Transilvaniei, care trebuie restituite circuitului științific al istoriografiei actuale, din perspectiva binomului *scris (Schrift) – existență (Dasein)*. În ultimă instanță, comunicarea de astăzi capătă semnificația unui început – l-am dori, sistematic! - în cercetarea și valorificarea sus-numitelor tipărituri conservate în venerabila bibliotecă din Alba Iulia.

Note:

1. Actualizarea problemei, respectiv sugerarea unor direcții de cercetare și valorificare, la Eva Mărza, „*Transilvanica*”: un obiect de studiu neglijat, ms.

2. O abordare superioară a categoriei de tipărituri, păstrate în Biblioteca Brukenthal Sibiu, la Doina Năgler, *Catalogul „transilvanicelor”*, I (sec. XVI-XVII), II (sec. XVIII), Sibiu, 1974-1982.

3. Reținem, din literatura de specialitate asupra problemei, sintezele: Mircea Tomescu, *Istoria cărții românești de la începuturi până la 1918*, București, Edit. șt., 1968, passim; Fitz József, *A magyar könyv története 1711-ig*, Budapeșt, „Magyar Helikon”, 1959; Július Valach, *Staré ilačiarne a tlačiarne na Slovensko*, Martin, „Matica slovenská”, 1987; Eva Mărza, *Din istoria tiparului românesc. Tipografia de la Alba Iulia 1577-1702*, Sibiu, „Imago”, 1998; V. Ecsedy Judit, *A könyvnyomtatás Magyarországon a kéziszitő korában 1473-1800*, Budapeșt, „Balassi Kiadó”, 1999; Eugen Pavel, *Carte și tipar la Bălgrad (1567-1702)*, Cluj-Napoca, „Clusium”, 2001; Viskolcz Noémi, *Reformációs könyvek. Tervek az evangélikus egyház megújítására*, Budapeșt, Univesitas Kiadó, 2006.

Dintre contribuțiile mai recente asupra tipărițiilor de la Alba Iulia, cf. Ecsedy Judit, *A gyulafehérvári fejedelmi nyomda eredete*, în *Magyar könyvszemle*, 91, 1, 1975, pp. 9-24; idem, *Ujabb adatok a gyulafehérvári fejedelmi nyomda történetéhez*, în *Magyar könyvszemle*, 107, 1-2, 1991, pp. 41-61; Jakó Zsigmond, *A Hoffbalterek váradi és gyulafehérvári nyomdája*, în *Művelődés történeti tanulmányok*, București, „Kriterion”, 1979, pp. 51-69, 219-221 + /30/ fig. Pentru o trecere în revistă a tipărițiilor imprimate în oficina princiară, la Alba Iulia, vezi Iacob Mărza, *Cultura și învățământul (sec. XVI-XVIII)*, în *Alba Iulia 2000*, Alba Iulia, 1975, pp. 192-194, 198-202, 205-212. Abordări și stadii ale problemei la Ana Dumitran, *Activitatea tipografică bălgrădeană din secolul al XVII-lea - sursă de evaluare a influenței Reformei asupra Bisericii românești din Transilvania*, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai Theologia Graeco-Catbolica Varadiensis*, XLIV, 1-2, 1999, pp. 159-174; Csalla Rita, *Tipărițiurile albailiene din secolele XVI-XVII în colecția Bibliotecii Batthyaneum*, în *Buletinul Cercurilor Științifice Studentești Arheologie - Muzeologie - Istorie*, Alba Iulia, 6, 2000, pp. 107-112; Viskolcz Noémi, *Johann Heinrich Bisterfeld és a gyulafehérvári tankönyvkiadás a XVII. században*, în *Magyar könyvszemle*, 118, 3, 2002. epa.oszk.hu/00000/.../0004-21c.html.

4. Include într-un microcatalog al tipărițiilor ungare vechi de la fostul Institut Batthyány (*A Batthyány - Intézet régi magyar könyvtára*, în *Batthyaneum*. Szerkeszti és kiadja Gyárfas Tihamér, II, Brassó, 1913, pp. 54-73), aceste cărți de la Alba Iulia au fost cuprinse și în *Conscriptio librorum Hungaricorum Bibliothecae Batthyanaeae per Josephum Leslyán 1922*, în Biblioteca Batthyaneum Alba Iulia, ms., nr. inv. 1439 (Mai departe, abreviat: *Conscriptio*).

Drept instrumente de identificare ale tipărițiilor vechi de la Alba Iulia, am utilizat: Szabó Károly, *Régi magyar könyvtár*, I-II, Budapeșt, A mag. tud. akad. könyvkiadó, 1879-1885 (abreviat RMK); Ion Bianu, Nerva Hodos, Dan Simionescu, *Bibliografia*

Românească Veche (1508-1830), I-IV, București, Edit. Acad., 1903-1944 (abreviat BRI); *Régi magyarországi nyomtatványok* 1473-1600, I-II, Budapest, Akad. Kiadó, 1971, 1983 (abreviat RMNy).

Tipăriturile vechi de la Alba Iulia, menționate în cadrul cercetării, vor fi însoțite de „signatura recens”, sub care se găsesc astăzi în Biblioteca Batthyaneum.

5. *Conscriptio*, f. 26 v.

6. *Ibidem*, f. 6 r.

7. RMNy, I, 250, 252, 269, 270.

8. RMNy, II, *passim*.

9. Vezi și părțile lui Csalla Rita, în *Buletinul Cercurilor Științifice Studentești Arheologie - Muzeologie - Istorie*, Alba Iulia, 6, 2000, p. 108.

10. Vezi, în acest sens: RMK, II, 116, 114, 120; I, 74; II, 552; I, 772, 786, 791; II, 684. Cf. și *Conscriptio*, f. 26 v, 22 r, 21 r, 8 r, 23 r, 9 r, 6 r. Vezi și punctul de vedere exprimat de Csalla Rita, în *Buletinul Cercurilor Științifice Studentești Arheologie - Muzeologie - Istorie*, Alba Iulia, 6, 2000, pp. 107-112. Pentru tipăriturile românești vechi de la Bălgrad, păstrate în același fond documentar, cf. Cristina L. Bica, *Tipăriturile românești vechi existente în Biblioteca Batthyaneum din Alba Iulia (Catalog)*, în *Apulum*, XVIII, 1980, pp. 233-251. Cf. și insistențele, respectiv revenirile Gabrielei Mircea, *Marginalii la Catalogul cărților vechi românești colecționate la Biblioteca „Batthyaneum” din Alba Iulia*, în *Valori bibliofile din Patrimoniul Cultural Național. Cercetare. Valorificare*. Ediția a XV a. Craiova, 14-15 noiembrie 2008, Craiova, „Alma”, 2008, pp. 181-212.

11. RMK, I, 786; II 666.

12. Cf. François Furet, *Histoire du livre dans la société moderne: recherches, méthodes, problématique*, în *Revue roumaine d'histoire*, IX, 3, 1970, p. 507. Vezi și Iacob Mârza, *Cărțile – „vehicule privilegiate ale circulației ideilor”*, în *Tribuna*, XXX, 5 (1519), 1986, p. 2 („Privire în actualitate”).

13. Ilie Corfus, *Însemnări de demult*, Iași, „Junimea”, 1975, p. VII.

14. RMK, II, 826; *A Batthyány Intézet*, p. 68, nr. 78. Vezi și Csalla Rita, în *Buletinul Cercurilor Științifice Studentești Arheologie - Muzeologie - Istorie*, Alba Iulia, 6, 2000, p. 108, 110.

15. RMK I, 539; *A Batthyány Intézet*, p. 64, nr. 51. Csalla Rita, în *Buletinul Cercurilor Științifice Studentești Arheologie - Muzeologie - Istorie*, Alba Iulia, 6, 2000, p. 108.

16. RMK I, 772; *A Batthyány Intézet*, p. 67, nr. 67.

17. RMK II, 552. Csalla Rita, în *Buletinul Cercurilor Științifice Studentești Arheologie - Muzeologie - Istorie*, Alba Iulia, 6, 2000, p. 110.

18. RMK I, 920; *A Batthyány Intézet*, p. 68, nr. 80. Csalla Rita, în *Buletinul Cercurilor Științifice Studentești Arheologie - Muzeologie - Istorie*, Alba Iulia, 6, 2000, p. 112.

19. Descifrarea textului o datorez colegului, Dr. Costin Feneșan, Arhivele Naționale ale României, București, căruiua îi mulțumesc.

20. RMK I, 791; *A Batthyány Intézet*, p. 67, nr. 70. Interesantul itinerariu al cărții este punctat și de notițele de proprietate ale lui Sigimundus Pókai, respectiv Antonius Batthyani de Ják, pentru ca, în anul 1815, să ajungă printre cărțile de la „Seminarium Incarnatae Sapientiae” din Alba Carolina. Csalla Rita, în *Buletinul Cercurilor Științifice Studentești Arheologie - Muzeologie - Istorie*, Alba Iulia, 6, 2000, p. 110.

21. O parte din opinii a fost expusă la Sesiunea de comunicări și referate *Importanța tipăriturilor de la Alba Iulia în procesul făuririi culturii românești*, organizată de Muzeul Național al Unirii Alba Iulia, în 6 decembrie 1979.

22. Pledoarie justificată și de noile direcții de cercetare, expuse în volumul: *Fejezetek 17. századi nyomdászatunkból* Az Országos Széchényi Könyvtár tudományos ülésaka és kiállítása 2000. október 12. *Studien über die ungarländische Typographie des 17.*

Jahrbunderts Széchényi Nationalbibliothekn Wissenschaftliche Tagung und Ausstellung 12. Oktober 2000, Budapest, Országos Széchényi Könyvtár - Osiris Kiadó, 2001.

Bibliography

Ana Dumitran, *Activitatea tipografică bálgrădeană din secolul al XVII-lea - sursă de evaluare a influenței Reformei asupra Bisericii românești din Transilvania / Publishing activity in Alba Iulia during the XVIIIth century - source of evaluation regarding the influence of the Reform on the Romanian Church from Transylvania*, in *Studia Universitatis Babeş-Bolyai Theologia Graeco-Catolica Varadiensis*, XLIV, 1-2, 1999;

Fitz József, *A magyar könyv története 1711-ig*, Budapest, „Magyar Helikon”, 1959;

Ecsedy Judit, *A gyulafehérvári fejedelmi nyomda eredete*, in *Magyar könyvszemle*, 91, 1, 1975;

Ecsedy Judit, *A könyvnyomtatás Magyarországon a kéziszajtó korában 1473-1800*, Budapest, „Balassi Kiadó”, 1999;

Ecsedy Judit, *Ujabb adatok a gyulafehérvári fejedelmi nyomda történetéhez*, in *Magyar könyvszemle*, 107, 1-2, 1991;

Eva Mârza, *Din istoria tiparului românesc. Tipografia de la Alba Iulia 1577-1702 / From the history of Romanian printing. The Alba Iulia press. 1577-1702*, Sibiu, „Imago”, 1998;

Iacob Mârza, *Cultura și învățământul (sec. XVI-XVIII) / Culture and education (XVIth - XVIIIth century)*, in *Alba Iulia 2000*, Alba Iulia, 1975, pp. 192-194, 198-202, 205-212

Viskolcz Noémi, *Johann Heinrich Bisterfeld és a gyulafehérvári tankönyvkiadás a XVII. században*, in *Magyar könyvszemle*, 118, 3, 2002. epa.oszk.hu/00000/.../0004-21c.html.

Viskolcz Noémi, *Reformációs könyvek. Tervek az evangélikus egyház megújítására*, Budapest, Universitas Kiadó, 2006

Eugen Pavel, *Carte și tipar la Bălgrad (1567-1702) / Book and printing in Alba Iulia (1567-1702)*, Cluj-Napoca, „Clusium”, 2001;

Csalla Rita, *Tipărituri albailiene din secolele XVI-XVII în colecția Bibliotecii Batthyaneum / Alba-Iulia printings from the XVIth - XVIIth century in the collection of the Batthyaneum Library*, in *Buletinul Cercurilor Științifice Studentești Arheologie - Muzeologie - Istorie*, Alba Iulia, 6, 2000, pp. 107-112;

Mircea Tomescu, *Istoria cărții românești de la începuturi pînă la 1918 / The history of Romanian books from the beginnings to 1918*, București, Edit. șt., 1968, *passim*;

Július Valach, *Staré tlačiarne a tlačiarri na Slovensko*, Martin, „Matica slovenská”, 1987;

Jakó Zsigmond, *A Hoffhalterek váradi és gyulafehérvári nyomdájá*, in *Művelődés történeti tanulmányok*, București, „Kriterion”, 1979, pp. 51-69, 219-221 + /30/ fig.